

دیپلماسی انرژی روسیه در مقابل ائتلاف سقف قیمت ناشی از تحریم جنگ اوکراین

داود کریمی پور^۱

چکیده

پس از آغاز بحران اوکراین و تشدید محدودیت‌ها علیه صادرات نفت روسیه، این کشور توانست به کمک سال‌ها برنامه‌ریزی در صنعت نفت از یک سو و ابداع راهکارهای جدید از سوی دیگر، سیاست سقف قیمت را شکست دهد. این واقعیت در حالی به وقوع پیوست که حتی کشورهای اروپایی به‌عنوان بزرگ‌ترین واردکنندگان حامل‌های انرژی روسیه باقی ماندند. روسیه توانست سهم اروپا را در بازار نفت خود با تقویت دیپلماسی انرژی با چین، هند، آمریکای لاتین و آفریقا جبران و درنهایت، سهم خود را از بازار حفظ کند. در میان سازوکارهایی که روسیه برای خنثی‌سازی تحریم‌ها دنبال کرد، ناوگان سایه و ظرفیت رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی^۲ در مقایسه با دیگر ابزارها، نقش مهم‌تری در موفقیت روسیه ایفا کردند. مسکو ناوگان بسیار بزرگی از نفت‌کش‌های قدیمی را برای عبور از سد تحریم به کار گرفت که سبب شد تا طیف نوظهوری از بازیگران نفتی که از آن‌ها به رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی تعبیر می‌شود، سر برآورند. این کشورها عملاً نفت روسیه را با قیمت‌های بیشتر به قدرت‌های تحریم‌کننده روسیه صادر کردند. در واقع، تحریم‌کنندگان، نفت خام روسیه را تحریم کردند، اما فراورده‌های نفتی آن را از مسیر کشورهای رخت‌شوی‌خانه‌ای خریدند. روسیه به‌منظور جبران سقف قیمت در بازار نفت، راهبرد اقدام متقابل در بازارهای گاز را در کشورهای اروپایی دنبال کرد و با برگ برنده‌ای که در زیرساخت‌ها و تأسیسات ذخیره‌سازی گاز مایع اروپا داشت، توانست قیمت گاز مایع در بازار اروپا را به‌شدت افزایش دهد. این مجموعه اقدامات توانست روسیه را از بند تحریم رها کند

واژگان کلیدی: روسیه، دیپلماسی انرژی، سقف قیمت، صادرات نفت، ناوگان سایه.

مقدمه

اوکراین است، به مجموعه‌ای از مهم‌ترین اقدامات و سازوکارهای خنثی‌سازی تحریم‌های نفتی روسیه اختصاص یافته است. در این بخش، سازوکارهایی که روسیه پیش و پس از تحریم به کار گرفته، واکاوی شده است. درنهایت، یافته‌ها نشان می‌دهد که موفقیت روسیه به سه عامل حجم بالای تولید و صادرات نفت، آمادگی برای تحریم و دیپلماسی پنهان انرژی بازمی‌گردد.

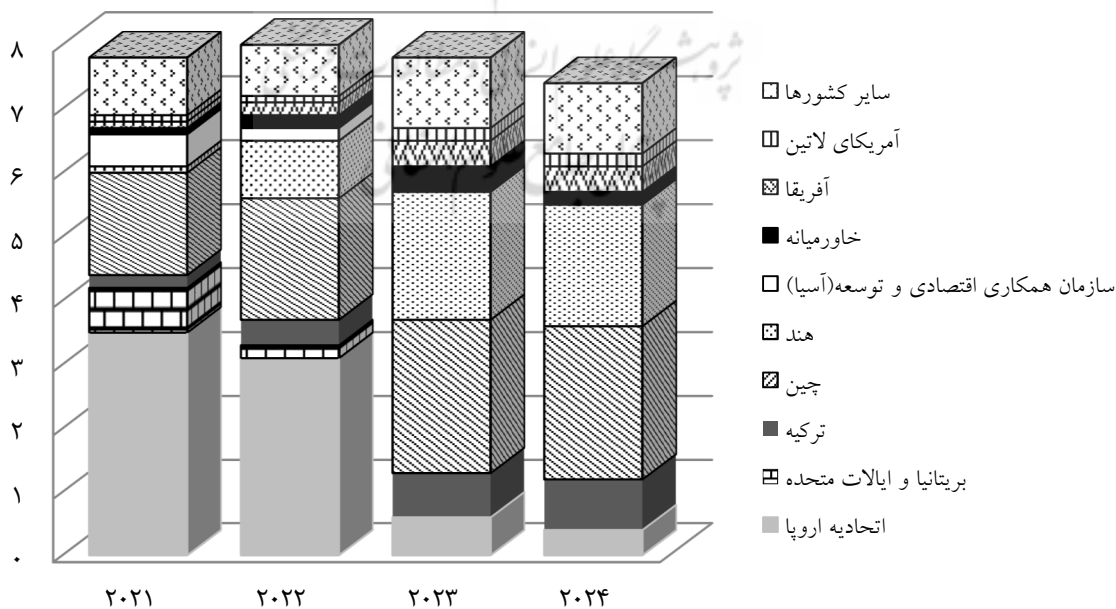
در این تحقیق، عملکرد روسیه در بازار جهانی نفت مورد تحلیل قرار می‌گیرد. در بخش نخست به بررسی تحریم‌های نفتی و راهبرد سقف قیمتی که اتحاد شش کشور علیه روسیه به کار بستند، پرداخته و اقدامات متقابل روسیه در بازار گاز مایع اروپا موشکافی می‌شود. بخش دوم که کلید فهم سیاست نفتی روسیه پس از بحران

۱- روسیه در نبرد تحریم و مهار

در سال ۲۰۲۲ و با اعلام روسیه، این کشور عملیات ویژه نظامی خود به اوکراین را آغاز کرد. روسیه دلیل اصلی این حمله نظامی را پیوستن اوکراین به ناتو و شروع جنگ احتمالی علیه روسیه اعلام کرد. روس‌ها با عملیاتی پیش‌دستانه، بخش‌هایی از خاک اوکراین را اشغال کردند. اروپا و ایالات متحده به‌منظور حمایت از اوکراین، بسته‌های تحریمی گسترده‌ای را علیه روسیه تصویب کردند تا بتوانند اقتصاد این کشور را در جنگ علیه اوکراین تحت فشار قرار دهند و روسیه را از پای درآورند، اما نتایج به‌دست‌آمده برخلاف آن چیزی بود که متحدان فراآتلانتیکی اوکراین انتظار داشتند. آمارها و نتایج نشان داد که روسیه توانست اقتصاد خود را در شرایط تحریم مدیریت کند و حتی شاخص‌های اقتصادی خود را بهبود بخشد.

جنگ اوکراین سبب شد تا اتحاد شش کشور نفتی علیه روسیه شکل بگیرد. در سپتامبر ۲۰۲۲، کشورهای ایالات متحده، کانادا، ژاپن، استرالیا، اتحادیه اروپا و بریتانیا، سقف ۶۰ دلار را برای هر بشکه نفت روسیه تعیین کردند و خرید نفت روسیه بالاتر از این قیمت تحت فشار این کشورها قرار گرفت. در سال ۲۰۲۳، حلقه مهار علیه روسیه سخت‌تر شد و سقف قیمت به ۳۰ دلار در هر بشکه رسید. این میزان، درآمدهای رسمی روسیه در بازار نفت را کاهش داد، اما این کشور توانست نفوذ و جایگاه خود در بازار نفت را حفظ کند. در نمودار زیر می‌توان مشاهده کرد که بعد از کاهش خرید نفت از سوی اتحادیه اروپا، صادرات نفت روسیه با تغییر چندانی روبه‌رو نشد.

نمودار ۱- فروش نفت روسیه تا ژانویه سال ۲۰۲۵

مأخذ: IEA, 2025.

فرانسه به دلیل وابستگی شدید به صادرات گاز روسیه، بیشترین سهم از خرید این محصول از روسیه را به خود اختصاص داده است. این مهم نشان‌دهنده سال‌ها برنامه‌ریزی روسیه برای رویارویی با کشورهای فراتلانتیکی بوده است. مسکو از سال‌های گذشته با زمینه‌سازی برای فعالیت شرکت‌های اروپایی و آمریکایی در صنعت نفت و گاز خود، عملاً این کشورها را در توسعه برنامه‌های نفتی و گاز خود ذی‌نفع کرده است. از این رو دلیل واردات عمده گاز مایع فرانسه از روسیه نیز سهم بالایی است که توتال از طرح یامال‌انرژی دارد.

علت دیگری که روسیه توانست اروپا را در نبرد تحریمی شکست دهد، شبکه پیچیده‌ای از املاک و دارایی‌های راهبردی روسیه در زیرساخت‌های انرژی اروپاست که عملاً این کشورها را در بند انرژی روسیه گرفتار کرده است. بزرگ‌ترین خطوط لوله گازی جهان در اروپا از آن روسیه است. شبکه‌های گازی اروپا سال‌هاست که به گاز روسیه وابسته‌اند و بعید به نظر می‌رسد که این کشورها بتوانند به‌سادگی گاز کشور دیگری را جایگزین گاز روسیه کنند. مثال کلیدی و بارز توانایی روسیه در این زمینه را باید در راهبرد خرید تأسیسات ذخیره‌سازی زمینی گاز در اروپا مشاهده کرد؛ اقدامی که سال‌هاست گازپروم در اتحادیه اروپا به کار بسته و عملاً کشورهای اروپایی را وام‌دار خود ساخته است. در ادامه، به برخی از مهم‌ترین اقداماتی که روسیه برای کاهش فشار و درعین‌حال، پیروزی در جنگ تحریمی فراتلانتیک به کار بسته است، اشاره می‌شود.

همان‌طور که در این نمودار مشخص شده، ترکیب خریداران نفتی روسیه از سال‌های ۲۰۲۱ تا ۲۰۲۴ تغییر محسوسی داشته است. رنگ آبی خریداران اروپایی روسیه هستند که در سال ۲۰۲۱، حدود ۳/۵ میلیون بشکه نفت در روز از روسیه نفت وارد کردند. این در حالی است که در سال ۲۰۲۴، این میزان در نتیجه معادله سقف قیمت و نیز تمایل کشورهای اروپایی برای خرید از صادرکنندگان غیرروسی، به حدود ۵۰۰ هزار بشکه در روز رسید، اما این کشور هم‌زمان با کاهش خرید اروپا، بازاریابی نفتی خود را در دیگر مناطق گسترش داد و توانست رقم حدود ۷/۵ تا ۸ میلیون بشکه نفت در روز صادرات خود را حفظ کند. چین در سال‌های ۲۰۲۱ تا ۲۰۲۴ به خریدار اصلی نفت روسیه تبدیل شد و ۴۷ درصد از کل نفت روسیه را خریداری کرد (IEA, 2024).

روسیه در نبرد تحریمی خود، بازار اروپا را رها نکرد، بلکه مسیرهای دیگر صادرات و کسب درآمد از بازار این کشورها را در دستور کار قرار داد. صادرات گاز مایع‌شده به اروپا در سال‌های تحریمی پس از جنگ با رشد زیادی روبه‌رو شد. اتحادیه اروپا درحالی‌که صادرات نفت را به حداقل رساند، اما نتوانست دست از گاز مایع و نیز گاز خط لوله روسیه بکشد. در نمودار زیر می‌توان خریداران بزرگ حامل‌های مختلف انرژی روسیه را مشاهده کرد.

اتحادیه اروپا در گاز مایع و گاز خط لوله، بزرگ‌ترین واردکننده از روسیه است. همچنین، در نفت خام در فهرست سه واردکننده بزرگ از این کشور به شمار می‌رود. در میان کشورهای اروپایی،

۲- شکست ائتلاف سقف قیمت

پس از اینکه روسیه در سال ۲۰۱۴ در معرض مکانیزم‌های محدودکننده نفتی غرب قرار گرفت، زمینه‌ها و مقدمات گریز از تحریم در اقتصاد این کشور ایجاد شد. در واقع، یکی از مهم‌ترین دلایلی که روسیه توانست در برابر تحریم‌های گسترده و بی‌سابقه فراآتلانتیکی ایستادگی کند، آمادگی این کشور برای رویارویی با تحریم‌ها بود. از این رو هنگامی که روسیه تحت تحریم قرار گرفت، فشارها به‌ویژه در شاخص قیمت بر این کشور شدت گرفت، اما با توجه به فروش فوق‌العاده این کشور توانست این کاهش قیمت را جبران کند. در ادامه، به مهم‌ترین اقداماتی که روسیه برای حفظ سهم خود از بازار در پیش گرفت، اشاره می‌شود.

۲-۱- دارایی‌های راهبردی انرژی در خارج از کشور

از جمله مهم‌ترین و کلیدی‌ترین اقداماتی که روسیه در سالیان متمادی پیش از تحریم برای وابسته‌سازی صنعت انرژی اروپا انجام داده، خرید تأسیسات حیاتی انرژی است. شبکه فوق‌العاده خط لوله این کشور در اروپا این امکان را فراهم کرده است که تقاضا و عرضه گاز به این کشورها را مدیریت کند. مسکو از این اهرم به‌ویژه در شرایط بحرانی استفاده و با قیمت‌ها بازی می‌کند. روسیه پس از بحران اوکراین، عامدانه صادرات گاز به اروپا را کاست تا

قیمت‌ها در بازارهای اروپا افزایش یابد. در واقع، گازپروم می‌کوشد تا اهرم سقف قیمت در بازار نفت را که از سوی تحریم‌کنندگان دنبال می‌شود، با دست‌کاری عرضه گاز مایع جبران کند.

درعین‌حال، برگ برنده گازپروم در اروپا، تأسیسات ذخیره‌سازی گاز است. این غول روسی از طریق شرکت آلمانی زیرمجموعه خود - گازپروم آلمان - هشت مخزن گاز واقع در پنج کشور اروپایی را کنترل می‌کند. چهار مخزن در آلمان هستند و اتریش، هلند، صربستان و چک هرکدام یک مخزن دارند. ظرفیت کل ذخیره‌سازی ۱۲/۳ میلیارد مترمکعب است، اما ۲/۵ میلیارد مترمکعب دیگر در سه تأسیساتی که گازپروم فضا اجاره کرده است، وجود دارد. بخش عمده ظرفیت ذخیره‌سازی در آلمان واقع شده است.

در تأسیسات ذخیره‌سازی در رِهدِن^۱ (بزرگ‌ترین تأسیسات در آلمان)، اِتزِل^۲، جِمگوم^۳ و کاتارینا^۴، گازپروم می‌تواند ۶/۶ میلیارد مترمکعب گاز را نگهداری کند. برای مقایسه، ۲۳ میلیارد مترمکعب گاز را می‌توان در تمام تأسیسات ذخیره‌سازی گاز در سراسر آلمان ذخیره کرد. این بدان معناست که خود گازپروم مالک یک‌سوم کل ظرفیت ذخیره‌سازی در آلمان است. افزون‌بر آلمان، روسیه سهم عمده‌ای در تأسیسات برگرمیر^۵ (۴/۳ میلیارد مترمکعب) در هلند و هایداخ^۶ اتریش (۳/۱ میلیارد مترمکعب) نیز دارد. به

1. Rehden
2. Etzel
3. Jemgum
4. Katarina
5. Bergermeer
6. Haidach

گسترده‌ای از ۶/۰۹۰ جایگاه پمپ‌بنزین در سراسر جهان بود.

۲-۲- ناوگان سایه

جنگ اوکراین که همراه خود تحولات عمیق ژئوپلیتیک را به همراه آورد، در صحنه انرژی نیز سبب تغییرات زیادی شد. روسیه به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین صادرکنندگان نفت و گاز جهان در معرض تحریم‌های بسیار گسترده‌ای قرار گرفت که هدف از آن، کاهش توانایی این کشور برای تأمین مالی بحران اوکراین و در هم شکستن پایه‌های اقتصاد این کشور بود. ناوگان سایه روسیه را می‌توان ابزار کلیدی و مهم پوتین برای عبور از سد تحریم‌های ایالات متحده آمریکا و اروپا ارزیابی کرد.

با این حال، تحریم‌هایی که ایالات متحده آمریکا علیه روسیه اعمال کرده، توانایی لازم برای حذف مسکو از بازار نفت را نداشته است. مسکو با برخورداری از ناوگان تاریک خود توانسته است بسیاری از سازوکارهای کنترلی علیه صادرات نفت خود را خنثی سازد. در حال حاضر ائتلافی علیه روسیه شکل گرفته که مسئولیت اصلی آن، کنترل تحریم‌های سقف قیمتی علیه این کشور است. اعضای این ائتلاف که در مقابل روسیه قرار گرفته‌اند، واردات محصولات نفت پالایش‌شده و دیگر فراورده‌های نفتی از روسیه را در دستور کار قرار داده‌اند. در نمودار زیر می‌توان این واقعیت را مشاهده کرد.

بخش زیادی از فعالیت‌های روسیه در بازار نفت، توسط ناوگان سایه این کشور انجام می‌شود. مسکو

لطف این قابلیت‌ها، روس‌ها می‌توانند بر قیمت گاز در اروپا تأثیر بگذارند (Marszałkowski, 2023).

از جمله اقداماتی که روسیه با تأسیسات ذخیره‌سازی گاز انجام می‌دهد، انرژی‌هراسی و ایجاد رعب و نگرانی در میان کشورهای اروپایی است. شرکت گازپروم با مشاهده وحشت در بازارها، سعی دارد با انتشار بیانیه‌هایی در مورد تأسیسات ذخیره‌سازی اروپا که کمترین سطح گاز را در سال‌های اخیر دارند، اوضاع را تشدید کند. طبق داده‌های روسیه، ۳۱/۹ میلیارد مترمکعب گاز دوباره پر شده است در حالی که سال گذشته، ۶۶ میلیارد مترمکعب گاز مصرف شده است؛ البته این کاملاً منعکس‌کننده واقعیت نیست. در سال‌های گذشته، به دلیل زمستان‌های گرم، ذخایر گاز اغلب حتی تا ۵۰ درصد هم خالی نمی‌شد که در نهایت، به سطح بالایی از ذخایر در آغاز فصل گرما منجر می‌شد. با وجود این، این روایت بر حال‌وهوای بازیگران بازار تأثیر می‌گذارد و در نتیجه، قیمت‌ها از قبل هم بالاتر می‌رود (Marszałkowski, 2023).

تأسیسات ذخیره‌سازی گاز تنها بخشی از دارایی‌های راهبردی صنعت گاز و نفت روسیه در خارج از کشور است. فهرست بلندی از املاک و دارایی‌های شرکت‌های روسی از جمله نواتک، لوک‌اوایل و روس‌نفت در سرتاسر جهان وجود دارد که کاملاً توانایی‌های فوق‌العاده روسیه در زمینه کنترل بازار منطقه‌ای و جهانی نفت را نشان می‌دهد. برای مثال، شرکت لوک‌اوایل تا یک دهه گذشته، مالک ۱۹۷ مخزن ذخیره‌سازی فراورده‌های نفتی و شبکه

حتی کشورهای عضو ائتلاف سقف قیمتی نیز در تداوم تجارت مخفی نفت روسیه دارای منافع مهم و شایان توجهی هستند (Anna & Gabija, 2024).^۳

نمودار ۲- مالکیت ناوگان خاکستری روسیه

مأخذ: Anna & Gabija, 2024

در نمودار ذیل، مالکیت ناوگان تاریک روسیه نمایش داده شده است.

شبکه پیچیده‌ای از املاک و دارایی‌های راهبردی روسیه در زیرساخت‌های انرژی اروپاست که عملاً این کشورها را در بند انرژی روسیه گرفتار کرده است.

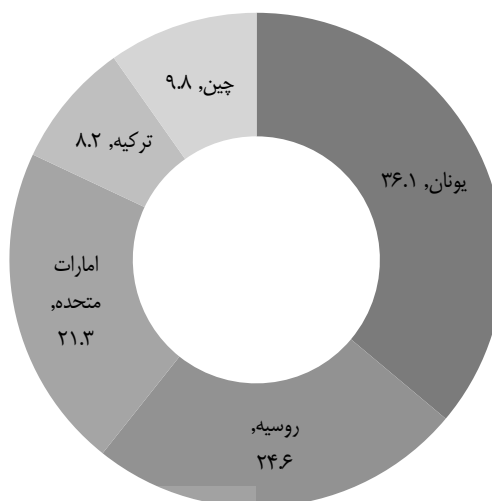
توانسته است با مجموعه‌ای از اقدامات پنهانی و پوششی، اکوسیستم بازار نفت به‌ویژه در بازار شرق و جنوب شرق آسیا را به نفع خود تغییر دهد. از این رو به نظر می‌رسد روسیه رقیب دشواری برای آمریکا خواهد بود؛ همان‌طور که بسیاری از کشورهای نزدیک به آمریکا از جمله هند و سنگاپور از جمله بزرگ‌ترین واردکنندگان نفت این کشور به شمار می‌آیند که به‌آسانی نمی‌توان آن‌ها را برای کنار گذاشتن واردات از روسیه متقاعد کرد. آمارهای دیگری که در این زمینه وجود دارد، گویای آن است که رشد تجارت نفتی روسیه با ناوگان سایه، نزدیک به ۲۶۰ درصد رشد را نشان می‌دهد. معبر اصلی عبور و مرور این ناوگان کانال سوئز است.^۱ روسیه در ناوگان تاریک خود، از مالکیت کشورهای مختلف استفاده می‌کند. درحالی‌که یونان به‌عنوان بزرگ‌ترین مالک ناوگان سایه روسیه شناسایی شده است، مسکو از دیگر کشورها مانند هند، امارات متحده عربی، ترکیه و چین نیز بدین منظور استفاده می‌کند. در ناوگان خاکستری^۲ هم همین وضعیت مشاهده می‌شود. در این بخش نیز روسیه بار دیگر از یونان به‌عنوان بزرگ‌ترین شریک تجارت مخفی نفت خود استفاده می‌کند. با توجه به روابطی که یونان با کشورهای اتحادیه اروپا دارد، بسیار بعید به نظر می‌رسد که این کشورها از روابط آتن-مسکو در این زمینه بی‌اطلاع یا تلاشی برای مخالفت با آن داشته باشند. به نظر می‌رسد

1. <https://safety4sea.com/crea-277-increase-in-shadow-tanker-activity/>.

۲. تفاوت ناوگان خاکستری و تاریک در این است که در ناوگان خاکستری صرفاً مالکیت اصلی پنهان می‌شود، اما در ناوگان تاریک افزون‌بر مالکیت، موقعیت، مسیر آمدوشد و تمام امکانات ردیابی از رصد مخفی می‌شود.

3. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/766242/EPRS_BRI%282024%29766242_EN.pdf.

نمودار ۳- مالکیت ناوگان تاریک روسیه

مأخذ: Anna & Gabija, 2024.

نظر می‌رسد روسیه تمایل کمتری به استفاده از تانکرهای بزرگ‌تر در ناوگان سایه خود دارد. افزون‌براین، تانکرهای آفرماکس به دلیل اندازه مطلوب خود می‌توانند به بیشتر بنادر جهان خدمات‌رسانی کنند. این کشتی‌ها به مناطقی خدمات‌رسانی می‌کنند که بنادر بسیار بزرگ یا پایانه‌های نفتی دریایی ندارند تا بتوانند حامل‌های نفت خام بسیار بزرگ را در خود جای دهند. تانکرهای آفرماکس برای حمل و نقل نفت خام کوتاه و متوسط مناسب هستند.^۱ طبق آمارهای موجود، ناوگان سایه روسیه تنها می‌تواند حدود ۵۹ تا ۶۰ درصد از تولید نفت روسیه را پشتیبانی کند و ظرفیت کنونی برای صادرات تمام نفت روسیه اندک است (Hilgenstock et al, 2024).

ازجمله دلایل مهم دیگر این اقدام روسیه را می‌توان افزایش سرعت عمل تانکرها دانست. در واقع، یکی از پیامدهای تحریم بر ناوگان سایه روسیه، افزایش طول سفر این کشتی‌ها بوده است. با توجه به اینکه روسیه ناچار است تا از مسیرهای غیرمعارف یا از چند کشتی برای انتقال نفت خود استفاده کند، در طول دو سال گذشته، مدت زمان سفر تانکرهای نفتی روسیه بیش‌ازپیش افزایش یافته است.

آمارها حاکی است که میانگین زمان صرف‌شده برای سفرهای حمل و نقل نفت خام و فراورده‌های نفتی در جنگ روسیه و اوکراین افزایش یافت. یک سال پیش از آغاز جنگ، کوتاه‌ترین زمان سفر برای محصولات نفتی روسیه از دریای سیاه به‌طور متوسط

روسیه از کلاس‌های مختلف در تانکرهای نفتی خود استفاده می‌کند. در واقع، یکی از راهکارهای مخفی نگه داشتن عبور و مرور تانکرهای نفتی، استفاده از تانکرهای مختلف در احجام و کلاس‌های متفاوت است تا امکان تشخیص این تانکرها بیش‌ازپیش دشوار شود. روسیه از سال‌های ۲۰۲۲ تا ۲۰۲۴، حدود ۲۱۲ تانکر سایه از کلاس آفرماکس را به کار گرفته است. این در حالی است که تانکرهای مانند سویزماکس یا تانکرهای هندی و دیگر اقسام، حجم بسیار پائینی را به خود اختصاص می‌دهند.

تانکر نفتی آفرماکس که بیشترین نقش را در ناوگان سایه روسیه دارد، می‌تواند ۶۵۰ هزار بشکه نفت را در روز جابه‌جا کند. این در حالی است که تنها ۶۹ تانکر سویزماکس با ۱ میلیون بشکه حجم ذخیره‌سازی، در ناوگان سایه روسیه وجود دارد. به

1. <https://www.kotc.com.kw/FleetDev/pages/knowledgecentre.aspx#:~:text=Due%20to%20their%20favorable%20size,medium%20haul%20crude%20oil%20transportation.>

یکی از چالش‌های پیش روی کشورهای اروپایی، آسیب‌های محیط‌زیستی است که ناوگان سایه روسیه وارد کرده است. در واقع، تحریم‌های غرب علیه روسیه سبب شده است تا محیط‌زیست اروپا به‌ویژه در بخش دریایی با خطرات جدی روبه‌رو شود؛ زیرا فرسودگی این ناوگان آلاینده‌گی دریا و دیگر پیامدهای محیط‌زیستی ناگوار را به همراه داشته است.

در واقع، باید خاطرنشان ساخت که کشورهای تحریم‌کننده نه تنها نتوانستند در زمینه مقابله با فروش نفت خام و فراورده‌های نفتی روسیه اقدام مؤثری انجام بدهند، بلکه از برخی جنبه‌ها مانند زیست‌محیطی و حتی اتحادهای سیاسی نیز دچار بحران شده‌اند؛ همان‌طور که آلمان به‌عنوان قطب صنعت و اقتصاد اروپا نسبت به تداوم تحریم‌های روسیه واکنش منفی نشان داده است. اقتصاد این کشور به دلیل تحریم‌های انرژی روسیه در دو سال گذشته، شاخص‌های نامطلوبی را ثبت کرده است. در این زمینه (جنبه‌های زیست‌محیطی) می‌توان به فعالیت «ایگل اس»^۱ که از سوی دولت‌های اروپایی متهم به تخریب زیرساخت‌های دریایی است، اشاره کرد.

شبکه ایگل اس یکی از صدها ناوگان سایه روسیه است که در سال‌های گذشته به‌شدت از سوی کشورهای غربی مورد توجه قرار گرفته است؛ شبکه‌ای از تانکرهای سایه که نفت روسیه را بدون رعایت سقف قیمت تعیین‌شده از سوی اروپا، در بازار جهانی به فروش می‌رساند. تحقیقات اندیشکده

نه روز طول می‌کشید. از آغاز جنگ، میانگین تعداد روزهایی که برای حمل محصولات روسی از بنادر دریای سیاه صرف شده، به ۱۴ روز رسیده است (CREA, 2023). در واقع، همین عامل منجر به افزایش احتمال توقیف و نیز تسویه حساب نفتی می‌شود. همین وضعیت را نیز می‌توان در بخش فراورده‌های نفتی روسیه مشاهده کرد. در سال پیش از جنگ، میانگین زمان حمل و نقل فراورده‌های نفتی از بندرهای روسیه در منطقه دریای بالتیک ۱۰ روز بود، اما پس از جنگ، این مدت برای حمل و نقل نفت خام روسیه به ۱۷ روز افزایش یافت. از زمان اعمال تحریم‌ها، میانگین زمان لازم برای حمل فراورده‌های نفتی و شیمیایی از این بنادر به مقاصد جهانی ۱۹ روز بوده است.

افزون بر اینکه تحریم، مسیرهای رسمی یا ترانزیت متعارف نفت برای روسیه را به‌اندازه زیادی دشوار کرده، سبب شده است تا این کشور به‌منظور دور زدن تحریم‌ها، از ناوگان فرسوده‌تری استفاده کند. در واقع، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های بارز ناوگان مخفی، استفاده از تانکرهای با سن بیشتر از ۱۵ سال است. هرچه طول عمر ناوگان سایه روسیه افزایش یابد، سرعت حمل و نقل آن نیز کاهش می‌یابد. بیشترین تعداد ناوگان سایه روسیه از ۱۶ تا ۲۰ سال سن دارند. این بدان معناست که هم در مقوله بیمه، روسیه با تحمل هزینه‌های بیشتری مواجه است و هم در بخش ترانزیت، باید با چالش‌های فرسودگی ناوگان دریایی خود دست‌وپنجه نرم کند. از این رو

ناوگان ایگل اس تنها یک شبکه تجارت نفتی نیست. تانکرهای نفتی روسیه دارای قابلیت‌های جنگی نیستند، اما کارکردهای دیگری غیر از ترانزیت نفت را نیز انجام می‌دهند. این نفت‌کش‌ها با توجه به قابلیت‌های اطلاعاتی که از آن برخوردار هستند، نگرانی کشورهای اروپایی و حتی مقامات نظامی دولت‌های عضو ناتو را نیز برانگیخته‌اند.

۲-۳- ظهور رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی

دومین اقدام کلیدی و تأثیرگذار روسیه در بازار نفت، ارتباط پیوسته و عمیق با رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی در بازارهای جهانی است. این کشورها نقش بسیار مهمی در حفظ روسیه در بازار نفت دارند و درعین‌حال، خود نیز به‌خوبی توانسته‌اند از فرصت به‌وجودآمده برای افزایش درآمدهای اقتصادی و ایفای نقش مؤثر در بازار فراورده‌های نفتی استفاده کنند.

رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی کشورهای هستند که نقش ثانویه‌ای در بازار جهانی نفت ایفا می‌کنند. ظهور این کشورها عموماً به دلیل تحریم‌های نفتی و درعین‌حال، خلأهای قانونی در بازار جهانی نفت است. این کشورها عموماً زمانی ظهور و رشد می‌کنند که یک صادرکننده بزرگ نفت در معرض تحریم قرار می‌گیرد. ازاین‌روست که تحریم‌های روسیه پس از بحران اوکراین در سال ۲۰۲۲، اوج فعالیت و نقش‌آفرینی این کشورها بوده است. نقش‌آفرینی این کشورها به پیش از سال ۲۰۲۲ بازمی‌گردد، اما نقش

رند نشان می‌دهد درحالی‌که هدف اصلی ایگل اس حفظ صادرات نفت روسیه است، کشتی‌های این ناوگان به‌طور فزاینده‌ای مشکوک به تداخل در زیرساخت‌های دریایی هستند. در واقع، با وجود پیشرفت زیاد در رصد ماهواره‌های نفت‌کش‌ها، اما همچنان تأسیسات مخابراتی که در بستر دریا فعال هستند، نقش مهمی در شناسایی و رصد حرکت نفت‌کش‌ها دارند. ازاین‌رو ناوگان ایگل اس روسیه با تخریب و از کار انداختن این تأسیسات زیرساختی، درصدد ابهام‌افزایی در تجارت نفتی خویش است (Soest, 2025).

این ناوگان سایه تنها یک شبکه نفتی نیست، بلکه از ابزارهای گوناگون مالی و حقوقی برای اداره تجارت نفت پنهان روسیه برخوردار است. تنها بررسی وضعیت حقوقی این شرکت نشان می‌دهد که روسیه تا چه اندازه در سرّی‌سازی تجارت نفت خود موفق عمل کرده است. ایگل اس توسط یک شرکت به نام کاراویلا^۱ که در امارات متحده عربی مستقر است، عمل می‌کند. درحالی‌که این شرکت از سوی بنگاه خصوصی تجارت دریایی هندی مدیریت می‌شود، درعین‌حال ذیل پرچم جزایر کوک^۲ ثبت شده است. این پیچیدگی سبب شده است تا روسیه نسبت به شیوه عملکرد و اطلاعات این ناوگان اظهار بی‌اطلاعی کند و حتی زمانی که دولت فنلاند نسبت به توقیف نفت‌کش‌های این ناوگان اقدام کرد، مسکو از مالکیت این ناوگان سر باز زد^۳.

1. Caravella LLC FZ

2. Cook Islands

3. <https://www.reuters.com/world/europe/finland-power-grid-operator-asks-court-seize-tanker-over-cable-damage-2025-01-02/>.

سنگاپور و ترکیه در فهرست بزرگ‌ترین رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی قرار دارند که هرکدام سهم بسزایی در یاری‌رسانی به روسیه برای حفظ سهم از بازار نفت دارند. در نمودار زیر می‌توان این واقعیت را مشاهده کرد.

بر اساس آمارهای ارائه‌شده، پنج کشور رخت‌شوی‌خانه در سال ۲۰۲۳، بیش از ۱۴۰ درصد واردات نفت از روسیه را افزایش دادند. در حال حاضر حدود ۷۰ درصد از نفت صادراتی روسیه وارد رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی می‌شود و از این طریق، به کشورهای عضو ائتلاف سقف قیمت صادر می‌شود. در همین راستا، صادرات فراورده‌های نفتی این کشور به اعضای ائتلاف سقف قیمت ۲۶ درصد افزایش یافته است. این در حالی است که صادرات به کشورهای عضو ائتلاف سقف قیمت نیستند، تنها ۲ درصد رشد کرده است. به‌طبع، این کشورها در بازارهایی که روسیه خود صادرکننده نفت یا فراورده‌های نفتی است، حضور فعالی ندارند.

عمده فراورده‌هایی که از رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی به بازارهای جهانی صادر می‌شود شامل سوخت جت، گازوئیل و دیزل بوده است. اتحادیه اروپا در یک سال حدود ۱۹/۳ میلیارد دلار برای واردات این فراورده‌ها از رخت‌شوی‌خانه‌ها هزینه کرده است. در این میان، استرالیا، ایالات متحده، بریتانیا و ژاپن در فهرست بزرگ‌ترین واردکنندگان فراورده‌های نفتی از این پنج کشور بوده‌اند (CREA, 2024). بااین‌حال، پنج کشور اصلی رخت‌شوی‌خانه‌ای، در بازار جهانی نفت عملکرد یکسانی نداشته‌اند. تحلیل‌ها نشان

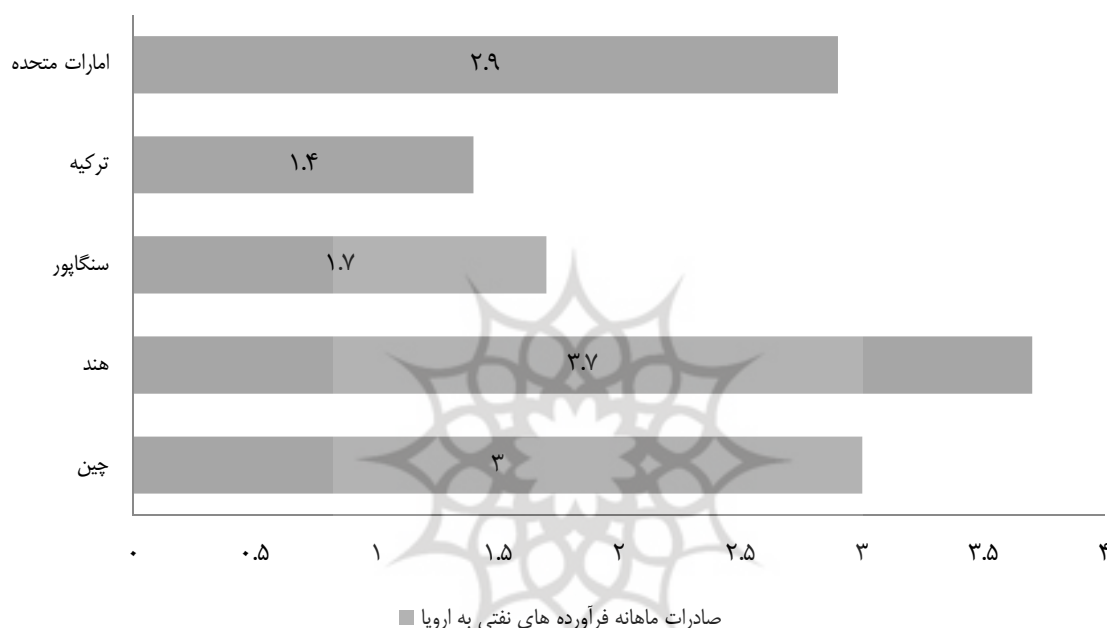
عمده آن‌ها زمانی نظر جهانی را به خود جلب کرد که روسیه به‌عنوان دومین صادرکننده جهانی نفت با مسئله سقف قیمت روبه‌رو شد و بازار اصلی خود را که اتحادیه اروپا بود، از دست داد. در واقع، تا زمانی که روسیه تحریم نشده بود، این کشورها ظهور و بروز عمده‌ای نداشتند. برای مثال، تحریم‌های نفتی ایران حتی با وجود گذشت سالیان متمادی سبب خیزش این کشورها در بازارهای نفت نشد؛ زیرا سهم ایران به‌اندازه‌ای نیست که بتواند افزون‌بر تأمین نفت خام، این کشورها را وارد چرخه فراورده‌سازی یا به‌اصطلاح رخت‌شوی‌خانه‌ای کند.

با توجه به اینکه نفت صادراتی روسیه با مسئله سقف قیمت روبه‌رو شده و درعین‌حال، سهم زیادی از بازار جهانی نفت را نیز به خود اختصاص داده بود، رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی از این فرصت برای بهره‌برداری اقتصادی هرچه بیشتر استفاده کردند و نفت روسیه را با تبدیل به فراورده یا با عملیات ترکیب نفتی، در بازار جهانی نفت به فروش رساندند. اصطلاح رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی به این دلیل برای این کشورها به کار برده می‌شود که آن‌ها نفت تحریم‌شده یا به‌اصطلاح نفت کثیف را پس از پاک‌سازی و تبدیل به فراورده یا ترکیب با نفت صادراتی خود، در بازارهای جهانی به فروش می‌رسانند. عموماً کشورهایی که صادرکننده نفت نیستند، اقدام به فراورده‌سازی می‌کنند و کشورهایی که صادرکننده نفت هستند، از راهبرد ترکیب نفتی استفاده می‌کنند و از این مسیر، سود سرشاری به دست می‌آورند. هند، چین، امارات متحده عربی،

می‌آید. این کشور با سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های فوق‌العاده، توانسته ظرفیت‌های پالایشگاهی خود را به سرعت توسعه دهد. در نمودار زیر، سهم هر کدام از این پنج کشور مشخص شده است.

می‌دهد دو عامل روابط اقتصادی و سیاسی با روسیه و همچنین ظرفیت‌های پالایشگاهی، نقش مهمی در ارتقای عملکرد این کشورها داشته‌اند. در حال حاضر هند، بزرگ‌ترین رخت‌شوی‌خانه نفت جهان به شمار

نمودار ۴- بزرگ‌ترین رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی

مأخذ: CREA, 2024.

برای مثال، دولت سعودی از جمله رخت‌شوی‌خانه‌هایی است که بیشتر از عملیات ترکیب نفتی برای بازصادرات نفت روسیه به اروپا استفاده می‌کند. با توجه به اینکه نفت اورال روسیه از نظر کیفی بسیار نزدیک به نفت سبک عربستان است، سعودی‌ها با ترکیب نفت روسیه و نفت خود، آن را در بازار جهانی به فروش می‌رسانند. برخی دیگر نیز معتقدند سعودی‌ها ترجیح می‌دهند نفت ارزان روسیه را در داخل مصرف کنند و نفت خود را در بازار جهانی با قیمت‌های بالاتر به فروش برسانند.

همان‌طور که در نمودار بالا مشاهده می‌شود، هند با صادرات ماهانه ۳/۷ میلیون تن فرآورده نفتی به اتحادیه اروپا، بیشترین سهم را در این زمینه دارد. پس از آن، چین با ۳ میلیون، امارات با ۲/۹ میلیون، سنگاپور با ۱/۷ میلیون و ترکیه با ۱/۴ میلیون تن در رتبه‌های بعدی قرار دارند. باید اشاره کرد که فهرست رخت‌شوی‌خانه‌های نفتی تنها به این ۵ کشور محدود نمی‌شود، بلکه می‌توان از شمار دیگری از کشورها نیز یاد کرد که در این زمینه به نقش‌آفرینی مشغول هستند.

۲-۴- واسطه‌سازی در صادرات نفت

پس از تحریم‌های غرب، طبقه جدیدی از واسطه‌گران نفتی در صحنه بازار ظهور کرده است. شرکت انرگوپول بازوی تجاری روس‌نفت و شرکت لیستاکو بازوی تجاری شرکت لوک‌اویل به شمار می‌روند که نفت روسیه را در بازار اروپا و جهان به فروش می‌رسانند. بنا بر آمار مؤسسه کپلر، حجم فعالیت شرکت‌هایی مانند گانور، ترافیگورا و ویتول که از جمله بزرگ‌ترین معامله‌گران بازار نفت به شمار می‌روند، پس از بحران اوکراین افزایش زیادی داشته است. از جمله دیگر بازوهای نفتی روسیه، شرکت کورال‌انرژی است که به‌عنوان بازوی عملیاتی روس‌نفت فعالیت می‌کند. این شرکت واسطه که در دبی تأسیس شده و پس از تحریم به راپور^{۱۲} تغییر نام داده است، به روس‌نفت در یافتن خریداران و تأمین مالی کمک و حمل‌ونقل محموله را سازمان‌دهی می‌کرد. اکنون این شرکت پشت سر شرکت‌های کوچکی فعالیت می‌کند که یک‌شبه از گمنامی به جایگاه بزرگ‌ترین معامله‌گران جهان رسیده‌اند. در شبکه کورال می‌توان به بلاتریکس^۳، بلک‌فورد^۴، دیمیکس^۵ و نورد اکسس^۶ اشاره کرد. شرکت نورد اکسس، به دلیل در معرض دید قرار گرفتن، خود را پشت دیگر ساختارهای کوچک جدید مانند ولیتون^۷ و پونتاس^۸ مخو کرد. نکته کلیدی در دیپلماسی انرژی

روسیه این است که تکتک واسطه‌ها باعث می‌شود که در صورت بروز مشکل، مسئولیت‌ها کم شود.

۲-۵- تغییر سازوکارهای پرداخت

یکی دیگر از اقداماتی که روسیه در سال‌های گذشته برای دور زدن تحریم‌ها انجام داده، تغییر سازوکارهای پرداخت و بومی‌سازی مبادلات در این رابطه بوده است. پس از تحریم بانک‌های روسیه از سامانه سوئیفت، روسیه چند اقدام کلیدی را برای تسویه حساب‌های مالی خود با کشورهای واردکننده انجام داد. ابتدا روسیه سامانه اس‌پی‌اف‌اس را جایگزین سوئیفت کرد و با استفاده از این ابزار، تا اندازه‌ای توانست نقش دلار و سازوکارهای غربی را در اقتصاد خود کاهش دهد.

در کنار این مهم، روسیه تلاش گسترده‌ای برای استفاده از سازوکار طلا برای دور زدن تحریم‌ها کرد. شرکت اماراتی دیمیکس که محصولات پالایش‌شده روسی را در غرب آفریقا می‌فروشد، سیستم پرداخت با طلا را توسعه داده است. توسعه پرداخت با طلا به روسیه کمک کرده است تا در ازای طلا، دلار وارد چرخه اقتصادی کند و از سقوط بیش از اندازه روبل جلوگیری کند. خبرگزاری رویترز بر اساس مشاهده داده‌های گمرکی خبر داد که از زمان تحریم اسکناس‌های دلار و یورو از سوی آمریکا و اتحادیه اروپا علیه روسیه در مارس ۲۰۲۲ و پس از آغاز جنگ

1. River 2
2. Bellatrix
3. Blackford
4. Demex
5. Nord Axis
6. Volition
7. Pontus Trading

کشور توانست نقطه ضعف کشورهای آفریقایی را به نقطه قوت خود تبدیل کند و با شگردهای جالب توجه، سهم قابل قبولی از بازار نفت آفریقا را به خود اختصاص دهد. آمارها نشان می‌دهد صادرات نفت روسیه در سال ۲۰۲۴ به کشورهایی مانند توگو، مراکش، مصر و سنگال تا حدود ۱۰۰ درصد رشد کرده است.^۲

۲-۷- اوپک پلاس و توافق برای کاهش تولید

درحالی که روسیه همواره رویکرد تقابل جویانه‌ای را در برابر اوپک اتخاذ کرده، اما افزایش تولید شیل از سوی ایالات متحده آمریکا و کاهش قیمت جهانی نفت سبب شده است تا روسیه رویکرد خود را نسبت به اوپک تغییر دهد و عملاً وارد تعامل و همکاری با این سازمان شود. این تغییر راهبرد به‌ویژه به روسیه کمک می‌کند تا بتواند در شرایط پس از جنگ اوکراین، در زمینه قیمت، کنش موافقی داشته باشد. در سال ۲۰۲۲، این کشورها با توافق برای کاهش تولید، توانستند قیمت جهانی نفت را ۳ دلار افزایش دهند که برای کشوری مانند روسیه که در معرض حربه سقف قیمتی قرار داشت، کمک قابل توجهی بود.

مسکو توانست با مجموعه‌ای از اقدامات پنهانی و پوششی، اکوسیستم بازار نفت به‌ویژه در بازار شرق و جنوب شرق آسیا را به نفع خود تغییر دهد.

اوکراین، حدود ۲/۳ میلیارد دلار و یورو اسکناس به روسیه ارسال شده است. بیش از یک‌چهارم از این مبلغ در ازای فلزاتی مانند طلا وارد اقتصاد روسیه شده است.

معامله‌گران نیز بیشتر و بیشتر از ارزهای دیجیتال به‌ویژه «تتر»^۱ استفاده می‌کنند. روسیه برای سفارش‌های بزرگ هند مجبور است ارز محلی را بپذیرد که از آن برای واردات مواد خام و فناوری‌های با کاربرد دوجانه استفاده می‌کند. برای بقیه معاملات، پرداخت‌ها به روبل انجام می‌شود. همچنین، درهم امارات از جمله ارزهای پرکاربرد در تسویه حساب‌های مالی روسیه است.

۲-۶- نفت در برابر امنیت

آن‌طور که در بخش نخست گزارش اشاره شد، روسیه به‌منظور جبران کاهش خرید نفت از سوی اروپا، به سمت دیگر بازارها حرکت کرده و با اقدامات گوناگونی، بازارهای منطقه‌ای را به دست آورده است. برای مثال، در نمودار شماره ۱، قاره آفریقا از جمله خریداران جدید نفت روسیه است که پس از تحریم‌های سال ۲۰۲۲، واردات نفت از روسیه را افزایش داد. این مهم به روسیه کمک کرد تا بخشی از صادرات نفت خود به اروپا را در بازار آفریقا به فروش برساند، اما آنچه در این زمینه قابل توجه است، استفاده از الگوی نفت در برابر امنیت است. در واقع، روسیه با کمک شرکت‌های امنیتی خود همسو با تأمین امنیت در سرزمین‌های آفریقایی، آن‌ها را وادار به خرید نفت از این کشور کرد. در واقع، این

1. Tether

2. <https://russiaspivottoasia.com/russia-has-doubled-its-oil-exports-to-africa-in-18-months/>.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد راهکارها

تحریم‌های نفتی روسیه پس از سال از آغاز جنگ اوکراین، اثرگذاری کمتری دارد. روسیه توانسته است با مجموعه‌ای از سازوکارهای خنثی‌سازی تحریم، اقتصاد خود را از بحران جدی نجات دهد. درآمدهای حاصل از فروش نفت روسیه در چند سال گذشته کاهش یافته، اما مسکو ضمن گسترش بازارهای صادراتی خود در سرتاسر جهان، مانع سقوط سهم خود در بازار و کاهش شدید درآمدهای خارجی شده است. تجربه روسیه در این باره می‌تواند برای ایران درس‌های مهمی داشته باشد. مهم‌ترین آن‌ها این است که چرا روسیه با اینکه آغازگر جنگ نظامی علیه اوکراین بود، اما کشورهای غربی نتوانستند نفت این کشور را به‌طور کامل تحریم کنند. درس مهم دیگری که روسیه در این زمینه برای ایران دارد، آمادگی برای رویارویی با تحریم‌هاست. مسکو در طول سال‌ها توانسته است بزرگ‌ترین تأسیسات ذخیره‌سازی گاز اروپا را ایجاد کند و از طریق آن، بازار گاز مایع این اتحادیه را به کنترل خود دریاورد. همچنین، در گاز خط لوله نیز اتحادیه اروپا بزرگ‌ترین خریدار روسیه به شمار می‌رود و کارشناسان اذعان می‌کنند که مسئله قطع وابستگی اروپا به گاز روسیه تنها در حد شعار باقی مانده و اجرایی نشده است.

منابع

- Hilgenstock, B., Hrybanovskii, O., & Kravtsev, A. (2024). Assessing Russia's Shadow Fleet: Initial Build-up, Links to the

Global Shadow Fleet, and Future Prospects.

KSE Institute. URL: <https://kse.ua/about-the-school/news/assessing-russia-s-shadow-fleet-initial-build-up-links-to-the-global-shadow-fleet-and-future-prospects>. (<https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/06/Global-Shadow-Fleet-June-2024.pdf>).

- Levi, I., Katinas, P., Myllyvirta, L., & Hemalatha, K. (2023). Shedding Light on Shadow Tankers: Who Transports Russian Oil 18 Months into the Invasion. Technical Report, Centre for Research on Energy and Clean Air. (https://energyandcleanair.org/wp-content/uploads/2023/09/CREA_Russias-shadow-tankers_09.2023.pdf).

- Anna, C., & Gabija, L. (2024). Russia's 'Shadow Fleet': Bringing the Threat to Light. (https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/766242/EPRS_BRI%282024%29766242_EN.pdf).

- IEA(2025), Average Russian oil exports by country and region, 2021-2024, <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/average-russian-oil-exports-by-country-and-region-2021-2024>

- Winward (2024). Illuminating Russia's Shadow Fleet

– <https://safety4sea.com/crea-277-increase-in-shadow-tanker-activity/-fleet/>).